

V. Popov

THE WORD "ὍΜΟΟΥΣΙΟΣ" AND CATEGORY OF IDENTITY IN CHRISTIAN THEOLOGY AND RELIGIOUS PHILOSOPHY

In the article the problem of interpretation of maintenance of concepts "Ὅμοούσιος (consubstantialis)" and "identity" is examined in the trinitarykh spores of the IV century. The historical and philosophical analysis of complex of teologo-philosophical konceptov is conducted by research of both original sources and critical literature, adding certain criticism of interpretation of concept "Ὅμοούσιος" by P. Florensky. An author is do a conclusion about the fundamental difference of understanding of identity of arianami, savelianami and otcami of church, that became basis of their confessional distinctions.

Key words: ὁμοούσιος (of one essence with), identity, ταυτούσιον (of identity essence with), ὁμοιούσιος (of sameness essence with), dogma of Trinity, Niceans, Arians, Cappadocian Fathers, modalistic monarchianism, Sabellianism.

© В. Попов

Надійшла до редакції 18.07.2011

УДК 008:7.036

ПАРАДИГМА У СВІТОГЛЯДНО-КУЛЬТУРОТВОРЧОМУ АСПЕКТІ

ВОЛОДИМИР ФЕДЬ,

доктор філософських наук, доцент Слов'янського державного педагогічного університету

У статті здійснено теоретичне осмислення світоглядних парадигм у формуванні, становленні та розвитку культуротворчого буття. Світоглядні парадигми є стимуляторами соціокультурної діяльності, із якою нерозривно пов'язані в культуротворчому бутті. Універсальні парадигми (язичницька, християнська та наукова) мають світоглядні (ідеал та ін.) та діяльнісні (духовні та ін.) проєкції.

Ключові слова: парадигма, світогляд, діяльність, буття, культуротворчість, традиція.

Постановка проблеми та стан її вивчення. На сучасному етапі розвитку української та світової культури поняття парадигми використовується в багатьох значеннях, ця проблема надзвичайно багатоаспектна, насамперед, у її прикладному та контекстуальному "прочитанні" та не менш актуальна й перспективна. Саме від адекватності становлення сучасних наукових, мистецьких, культурних, світоглядних парадигм, їх відповідності гуманістичним, діалогічним принципам залежить майбуття Людини на Землі.

Слово "парадигма" в старогрецькій мові означало приклад або зразок. У значенні наукового терміна це поняття вперше запровадив Г. Бергман у філософії позитивізму, а більш широко розробив і популяризував американський фізик Томас Кун, що розумів парадигми як: 1) зразки розв'язання проблем; 2) символічні узагальнення у формі виразів, понять тощо; 3) загальноновизнані приписи, які не є загальнооб'язковими; 4) спільні цінності [1, с. 239-244]. Однак автор, будучи основоположником сучасного розуміння парадигми, безпосередньо не звертається до розкриття світоглядно-культуротворчого аспекту цього поняття, хоча його розробки є концептуальними для його висвітлення.

Проблема парадигми плідно та послідовно досліджується в аспекті парадигмалістики культурних форм. Сучасні російські вчені (Н. Бакач, А. Кармін та ін.) розробляють це питання, а сучасні вітчизняні автори звертаються до розкриття закономірностей

становлення мистецьких парадигм та їх змін (Д. Кучерюк, В. Личковах), сучасної світоглядної парадигми (В. Пазенок), медіально-мережевої парадигми (О. Соболю), ціннісних парадигм (С. Уланова).

Мета та завдання статті. Проте світоглядно-культуротворчий аспект парадигми значно вужчий за парадигмалістику культурних форм у цілому. Цей аспект висвітлює не стільки ряд культурологічних як загальних та всеоб'ємлючих проблем існування людини у світі, скільки виділяє культуротворчі як специфічні та неординарні виміри людського буття. Як бачимо, у зарубіжній та вітчизняній літературі світоглядно-культуротворчий аспект парадигми розроблений недостатньо, що й обумовило мету статті.

У зв'язку із цим постає два загальних завдання: по-перше, розробити певний термінологічний інструментарій, який би дозволив розкрити означену мету й до якого відноситься поняття світоглядних парадигм і світоглядних традицій; по-друге, розглянути світоглядні парадигми в контексті зразків постановки та вирішення питань світоглядного характеру, що мають конкретний суспільно-історичний зміст та динаміку.

Виклад основного матеріалу. Визначні типи світогляду, які еволюціонували протягом тисячоліть та не втратили своєї актуальності сьогодні (міфологічний, релігійний), не вписуються в суто "кунівське" розуміння парадигм як дисциплінарних матриць наукового характеру. Вони можуть мати, з погляду

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.

науки, так би мовити "допарадигмальний" характер або принаймні мислитися з логіки наукового погляду на них. Наприклад, міфологічна парадигма може розумітися з погляду науки як космоцентрична, релігійна як теоцентрична, а власне наукова - як антропоцентрична. У цьому є вагома частка істини, хоча, на наш погляд, більш доцільним є розгляд цих парадигм з логіки їх власного розвитку, тобто осмислення їх саме у формі міфологічної, релігійної та наукової парадигм. Це дозволяє розширити коло смислових характеристик названих парадигм у єдності міфологічної, релігійної та наукової моделей. За організацією смислового змісту культури парадигми можуть поділятися на когнітивні, ціннісні та регулятивні.

Сучасний український дослідник В. С. Пазенок ґрунтовно проаналізував поняття "парадигма" та розглянув проблему становлення сучасної світоглядної парадигми. Автор говорить, що запровадження нової парадигми є своєрідним процесом гештальт-переключення свідомості на принципово іншу систему світобачення зі своїми образами, принципами, мовою, які не розповсюджуються на змістовні моделі принципово з ними не сумісні. В. С. Пазенок справедливо відзначає, що "розробка сучасної світоглядної парадигми є складним, багатовекторним процесом, який, синтезуючи різноманітні інноваційні методології пізнання та пояснення, прагне представити людству теоретико-наукову картину світу ("модель світу", "образ світу", "світобачення") як ідеальну конструкцію, покликану визначити основний зміст світоглядних структур, які, у свою чергу, впливають на подальше функціонування й розвиток культури, людської цивілізації в цілому" [2, 11, 18].

З огляду на вищезначене, світоглядна парадигма являє собою найбільш загальний світоглядний рівень проектування культуротворчого буття¹ як типовий зразок постановки та розв'язання його проблем. Отже, світоглядна парадигма спирається на певний досвід, а суттєвою формою та способом передавання культурного досвіду виступає традиція. До такого розуміння наблизився і Т. Кун, який уважає, що парадигми утворюють загальноприйняті приклади фактичної практики наукових досліджень, які в поєднанні із законом і теорією дають моделі, із яких випливають конкретні традиції наукового дослідження [1, с. 28-29].

Таким чином, парадигма утворює світоглядну традицію та безпосередньо виражається в ній. Можна виділити певні світоглядні парадигми і традиції, на які вони спиралась. Виходячи з основних і найбільш загальних типів світогляду, можна виокремити *міфологічну, релігійну та наукову світоглядні парадигми*, змістовним наповненням яких, серед іншого, можуть бути *язичницькі, християнські, раціоналістичні та інші світоглядні традиції*, які мають вираження в різних видах людської діяльності: духовної (міфотворчість, молитва, наукове дослідження), матеріальної (будівництво, виробництво, ремесло) та матеріально-духовної (мистецтво). Натомість поняття практики відрізняється від діяльності тим, що до неї не належить діяльність, безпосередньо не спрямована на перетворення предметного світу. Тому специфічні види мистецтва, які не мають

¹ Обґрунтуванню цього поняття присвячено працю: Федь В. А. Культуротворче буття : [монографія] / В. А. Федь. - Слов'янськ : Печатный двор, 2009. - 288 с. та ряд статей у фахових виданнях.

матеріальної основи і не спрямовані безпосередньо на перетворення світу (хоровий спів, народна пісня, такий специфічний вид мистецтва, як художній свист та ін.), є сферою діяльності, а не практики.

Світоглядні традиції виступають у вигляді особливого механізму нагромадження й відтворення ціннісної динаміки соціокультурного досвіду, що виконує пізнавально-регулятивну функцію на рівні культурних практик, стимуляторами соціокультурної діяльності та характеризуються такими ознаками, як тривалість, стійкість (у просторово-часовому вимірі); авторитетність, очевидність (у соціальному вимірі); канонічність, наслідувальність (у мистецькому вимірі) тощо.

Теоретичне осмислення світоглядних традицій, їх місця та ролі в структурі культуротворчого буття висвітлює їх фундаментальність та значущість для багатьох галузей знання, пов'язаних із культурологічним і, ширше, гуманітарним дискурсом як прямо, так й опосередковано. Такий аналіз визначає майбутні тенденції розвитку світоглядних традицій, надає можливість змодельовати певні сценарії розвитку культуротворчого буття того чи іншого типу культури, які є актуальними для всіх галузей знань.

Проблема традиції як філософської категорії постала в Новий час, зокрема в працях Р. Декарта, Ф. Бекона, Т. Гоббса. Та, за свідченням вітчизняних дослідників, лише Ш. Монтеск'є, а пізніше й Г. Гегель сформулювали два важливі підходи щодо розуміння цієї проблеми, а саме: ставлення до минулого та буття залежність людини від минулого. Сучасний онтологічний підхід до розв'язання проблеми традиції фундаментально розроблений у філософії Е. Гуссерля та М. Гайдеґґера.

В останній прижиттєвій² праці Е. Гуссерля "Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія" (1936 р.) з'являється поняття "історичного апіорі", пов'язаного з традицією, а в публікації "Криза європейського людства і філософія" Е. Гуссерль справедливо визначає раціональність як критерій і засадничу основу традиції: "Нові результати й методи включаються в традицію, будучи усвідомленими саме в їхній раціональності", тому філософський розум є новим ступенем розвитку людського розуму. А в силу того, що філософія ґрунтується на універсальній критичній установці стосовно традиції, то можливі два варіанти їх взаємовідносин: "або традиційно вагоме має бути відкинута цілком, або його зміст буде перейнятий філософією й переформованим у душі філософської ідеальності" [3, с. 110].

У філософії М. Гайдеґґера традиція "вписана" в проблематику буття. На початку "Тезису Канта про буття" М. Гайдеґґер називає традицію буттям, тим самим наголошуючи на онтологічному змісті традиції, яка, на нашу думку, може опосередковуватись у різних формах. М. Гайдеґґер підкреслює, що відчуття традиції в людській свідомості майже не залишилось, "особливо коли йдеться про традицію відносно того, що від віку є незмінним і всюди стоїть нас, людей, але чого ми, власне, навіть не помічаємо. Ми називаємо це словом "буття", яким іменується те, що ми маємо на увазі, коли говоримо "є", та: "було", та: "буде" [4, с. 361].

У статті "Гегель і греки" М. Гайдеґґер дає таку дефініцію традиції: "Справжня традиція - у настільки

² Після смерті Е. Гуссерля залишилося понад 40 тис. сторінок рукописів, які склали архів, праці з якого продовжують публікувати й понині.

малій мірі баржа з вантажем минулого, яку ми тягнемо за собою, що вона, навпаки, звільняє нас у теперішнє і стає головним путівником у справу думки" [4, с. 381].

Отже, у Е. Гуссерля традиція - це раціональність, яку ми можемо або не сприймати взагалі, або переосмислювати в дусі ідеальності, а функція переосмислення, чи "переформування", як говорить Е. Гуссерль, є, по-перше, функцією творчого сприйняття й розуміння, по-друге, функцією свідомості і, ширше, світогляду. А в М. Гайдеггера традиція набуває буттєвої заглибленості, коли вона являє собою не вантаж віджитого, а конструктивний спосіб звільнення буття в теперішнє. Отже, цінність традиції визначається ставленням сучасної людини до світогляду минулих епох (визнанні їхньої актуальності в теперішньому), що само по собі є процесом творчої активності людини, яка осмислює та якоюсь мірою переживає досвід минулого. Тому *традиція має таку сутнісну характеристику, як світоглядна*. Світогляд є іманентним традиції, а традиція - трансцендентна світогляду.

Якщо світоглядні парадигми є найглобальнішим рівнем діалектики взаємозв'язку світогляду й практики, більшим за який є хіба що Буття і Сущє, то *світоглядні традиції - це історично обумовлені сценарії передавання різних типів світогляду та різних матричних моделей опосередкування цього світогляду в соціокультурній діяльності*. Передавання різних типів світогляду обумовлюється світоглядними цінностями: передається найбільш ціннісна світоглядна структура з погляду конкретної культури конкретного періоду.

Світоглядна парадигма - більш широке поняття, ніж світоглядні традиції, парадигма - це зразок, картина світу і структура, яка складається з різних світоглядних традицій та різних способів їх опосередкування в практиці.

Традиція не тільки несе світоглядні настанови, що модифікуються у вигляді ідей, теорій, але й передбачає різні способи застосування цього досвіду у сфері духовної та практичної діяльності. Традиція говорить "як" робити, хоча безпосередньо вона не може нести практики, оскільки в ній фізично не існує носія цієї практики - минулої людини, а носієм практики завжди є сучасна людина, яка через світогляд сприймає та опосередковує різні форми практики.

У просторово-часовому модусі культуротворчого буття світоглядні традиції стоять на межі минулого й теперішнього, а актуальними в майбутньому їх робить практика, яка безпосередньо переносить їх у світ "цього" фізичного та просторово визначеного теперішнього, що змінюється та розвивається в майбутньому. Безпосередніми носіями світоглядних традицій є різні етноси та люди як представники цих етносів, які можуть наслідувати традиції без змін, а можуть розвивати ці традиції.

В особистісному вимірі світоглядні традиції й цінності, які вони несуть, передаються в ранньому віці в умовах сімейного виховання несвідомо, а потім ці світоглядні цінності стають власними переконаннями особистості. Для А. В. Азархіна важливо відмітити, "що світоглядний досвід починає формуватись тоді, коли індивід ще не володіє особистісними характеристиками й не здатен до рефлексії. Тому цінності та світоглядні смисли, що ним засвоюються, сприймаються несвідомо, некритично, а зміст власної свідомості переживається як дещо цілком природне, очевидне й достовірне" [5, с. 50].

Ставлення до традицій змінювалось із часом, а в окремі періоди намічались тенденції до їх повного заперечення (кін. XIX - поч. XX ст.). Ф. Ніцше асоціював традицію з християнством та говорив, що ми, філософи, відчуваємо себе при звістці про те, що "старий Бог помер", неначе осяяними новою ранковою зорею, знову нам відкрито небокрай, знову дозволено всякий ризик пізнання [6, с. 663]. Ця думка стала відправним пунктом для розмислів всього XX ст., вона зустрічається в різних варіаціях екзистенціалізму, один із напрямків якого саме через це й охрестили "атеїстичним", зокрема в працях Ж.-П. Сартра, А. Камю та ін.

З іншого боку, за визнанням самого Ф. Ніцше, "традиція душ. - Ти знаходишся набагато нижче за нього, - ти намагаєшся визначити виняток, а він правила" [7, с. 261]. Отже, традиція виступає всеохопною, і полеміка з нею є нічим іншим, як її розвитком, нехай і в нігілістичній інтерпретації.

Важливим напрямком відродження української культури є збереження та наслідування, шанобливе ставлення до традиційних основ світогляду. Сучасна людина цілком реально уявляє, що без традиційних світоглядних цінностей, які, будучи національними, висвітлюють загальнолюдські ідеали та проходять інваріантом через усю історію, без цінностей Добра, Істини, Краси та їх модифікацій у різних доктринах, наприклад гуманізму, діалогічності, толерантності, неможливе відродження української культури, як і майбуття всього людства. Важливим моментом сталого розвитку культури й суспільства в цілому виступає творче начало, яке робить традицію способом людського існування.

Якщо світогляд - це система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціальної групи та органічно включаються в людські вчинки й норми поведінки, то світоглядна парадигма - це модель як певний "взірець" постановки та розв'язання проблем культуротворчого буття в його антропологічно-світоглядному вимірі принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів, загальноновизнаність яких чітко окреслюється в межах певного типу світогляду. Отже, тип світогляду визначає парадигму, а парадигма слугує зразком розв'язання його проблем: таким чином, між світоглядом та його парадигмою існує нерозривний зв'язок: світогляд визначає та визначається парадигмою. З одного боку, світоглядна парадигма входить у світогляд, а з іншого, визначає його квінтесенцію як спосіб його буття й розвитку.

За такого стану речей постає закономірне запитання щодо зміни парадигм як таких зразків, на які були покладені культуротворчі функції, але які їх не виконали. Зміна часу диктує зміну постановки завдань та зразків, або ідеальних моделей їх розв'язання. Проте світоглядні парадигми раніше за світогляд у цілому фіксують у культуротворчому бутті не ефективність саме такого взірця розв'язання поставленої проблеми (тобто взірець перестає бути таким), і тому зазнають кризового стану раніше, ніж світогляд у цілому. Це може виконувати позитивну роль, оскільки світогляд, ще не вичерпавши "пасіонарності" культуротворчого буття, живе за старими зразками, а парадигми методом спроб та помилок (що можуть виражатись у нових мистецьких напрямках) моделюють нові зразки, більш ефективні в нових історичних умовах. Тобто відбувається зміна пара-

дигм, а потім - зміна світогляду, який оживає на ґрунті, що вже підготували йому парадигми.

Парадигми виявляють свою життєстійкість, тому вони не зникають як такі, а продовжують жити в інших формах зразків постановки та розв'язання проблем самовизначення людини в культуротворчому бутті. Натомість загально визнаність цих зразків змінюється із часом. Історичні типи світогляду (міфологічний, філософський, релігійний, науковий, мистецький), або магічний, релігійний та науковий, змінювались із часом: актуальність одних вичерпувалась постановкою нових завдань та моделей їх розв'язання на парадигмальному рівні. Ці типи світоглядів хоча й зародилися в наведеній послідовності, однак як в історії, так і на сучасному етапі співіснують паралельно, взаємодоповнюючи один одного.

Світоглядні парадигми можуть мати не один рівень проектування (як було визначено: "світогляд ↔ парадигма"), але бути не узагальненими, а конкретними формами постановки завдань та їх розв'язання в цій системі, тобто по суті мати другий рівень проектування.

Як відомо, світогляд має розвинену структуру, він поділяється на світобачення, світовідчуття, світорозуміння, світоспоглядання, світосприйняття. Світобачення стає можливим через вироблення світоглядних принципів, що змінювались із часом, проте не втрачали своєї актуальності, а саме: гуманізму, антропоцентризму, монізму, плюралізму, скептицизму, догматизму, раціоналізму, емпіризму, ірраціоналізму, індивідуалізму тощо. Отже, це - третій рівень проектування парадигм, який виявляється в постановці та зразках розв'язання конкретних проблем світобачення (як у наведеному випадку), але стосується світовідчуття, світорозуміння, світоспоглядання, світосприйняття. Тобто другий рівень проектування породжує третій й останній вимір парадигмального проектування. Світобачення проектує гуманістичну парадигму, у якій відбувається постановка проблеми людини та її розв'язання у визначенні високого призначення та невід'ємного права на вільну, у тому числі творчу, самореалізацію; в антропоцентричній парадигмі - знову ж таки постановка проблеми людини, але її розв'язання відбувається вже як позиціонування центрального місця людської сутності у світобудові, так само обґрунтовуються моністична, плюралістична та інші світоглядні парадигми. Тобто світоглядні принципи носять парадигмальний характер у тому випадку, коли вони ставлять та вдало вирішують конкретні питання буття людини та в межах певного історичного часу є загально визнаними.

Висновки

Таким чином, важливими поняттями, які розкривають світоглядно-культуротворчий зміст парадиг-

ми, є "світоглядна парадигма" та "світоглядна традиція", які відрізняються за структурою, тривалістю, загальними принципами й закономірностями розвитку. Світоглядні традиції мають свої соціокультурні (звичай, стереотип, ритуал, обряд), етнонаціональні, просторово-часові, особистісні виміри, які висвітлюють три типи світоглядних традицій: 1) світоглядні традиції є консервативними, малозмінними світоглядними цінностями, які визначають відповідний тип практики, творчість у якій спрямовується не на пошук нового, а на осмислення старого; 2) світоглядні традиції є креативними, більш-менш динамічними утвореннями, що визначають динамічний характер творчості в практиці; 3) світоглядні традиції нігілізму як заперечення спадковості в культурі та намагання всупереч традиції у сфері практики творити з позицій "абсолютного теперішнього". Українська культура зазнавала як східних, так і західних впливів, проте саме перший тип світоглядних традицій (по суті східний) у ній привілеює.

Світоглядна парадигма є загально визнаною в межах певного типу світогляду моделлю постановки та розв'язання проблем самовизначення людини та її місця у світі та взаємовідносин із ним. Отже, глобалізація на сьогодні не є загально визнаною моделлю, а тому не може бути парадигмою, вона знаходиться лише на стадії свого початкового формування й приховує ряд нерозв'язаних культуротворчих проблем. Це означає, що в українства залишилось обмаль часу "подумати" над майбутнім національної культури, розробити адекватні адаптаційні механізми входження в глобалізаційний процес, які б забезпечили збереження та розвиток вітчизняної культури в нових умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 г. / Т. Кун ; [пер. с англ. И. З. Налетов]. - М. : Прогресс, 1977. - 300 с.
2. Пазенок В. С. До проблеми становлення сучасної світоглядної парадигми / В. С. Пазенок // Наукові записки. Філософія та релігієзнавство. - К. : Видавничий дім КМ Академія, 2002. - Т. 20. - С. 10 - 19.
3. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль // Вопросы философии. - 1986. - № 3. - С. 101 - 116.
4. Хайдеггер М. Время и бытие : статьи и выступления / М. Хайдеггер ; [пер. с нем. В. В. Библина]. - М. : Республика, 1993. - 447 с.
5. Азархин А. В. Мирозозрение и эстетическое развитие личности / А. В. Азархин. - К. : Наук. думка, 1990. - 192 с.
6. Ницше Ф. Веселая наука / Ф. Ницше // Ницше Ф. Сочинения : в 2 тт. - Т. 1. Литературные памятники ; [пер. с нем.]. - М. : Мысль, 1990. - С. 491 - 719.
7. Ницше Ф. Странник и его тень / Ф. Ницше. - М. : REFL-book, 1994. - 400 с.

V. Fed'

A PARADIGM IS IN A IDEOLOGICAL AND CULTURAL CREATIVITY ASPECT

The thesis deals with theoretical consideration of the ideological paradigms in the formation and development of the cultural-creative being. Ideological paradigms are considered to be stimulators of social-cultural activity with which they are inseparably interrelated in the cultural-creative being. There is provided a table of significats of the cultural creative being; the structural elements include key paradigms (pagan, Christian and scientific) which have ideological (ideal and others) and activity (spiritual and others) projections.

Key words: paradigm, outlook (ideology), activity, being, cultural creativity, tradition.

© В. Федь

Надійшла до редакції 06.07.2011

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.